

Türkan Əliyeva
Bakı Mühəndislik Universiteti

KANADA ƏDƏBİYYATINDA “ÖZÜNÜDƏRK” MÖVZUSUNA ÜMUMİ BAXIŞ

Açar sözlər: *milli mənlilik şüuru, özünüdərək, multikultural cəmiyyət*

Keywords: *self-identity, multicultural society, national identity*

Ключевые слова: *самосознание, мультикультурное общество, национальное самосознание*

“Kimlik” hər bir şəxsə, yaxud xüsusi bir sosial qrupun nümayəndələrinə məxsus səciyyəvi xüsusiyyətdir. Bu söz fransız mənşəli olub “identite” sözündən yaranmış və “eyni” mənasını verir. Buna görə də bu ifadə əsasən müəyyən bir cəhətdən başqaları ilə eyniliyi, birliyi ifadə etmək üçün işlədilir. “Şəxsi kimlik” birinin başqalarına nəzərən öz şəxsi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməsi, “sosial kimlik” isə başqaları tərəfindən şəxsiyyətin qiymətləndirilməsi üçün işlədilir [4]. Lakin hər iki ifadə “özünüdərək” məfhumundan tamamilə fərqlidir. Belə ki, “özünüdərək” şəxsiyyətin həyatı boyu fərdi kimliyini (özünü) dərk etməsidir. “Özünüdərək” birinin özünəməxsus, onu başqalarından fərqləndirəcək xüsusiyyətlərə yiyələnməsidir. Özünüdərək prosesinə bir çox amillər təsir edir. İnkişafın psixososial nəzəriyyəsinə əsasən insanın şəxsiyyət olaraq inkişafında cəmiyyətin rolu əvəzolunmazdır. Bu nəzəriyyə fərdi inkişafı sosial ətraf aləmi birləşdirir. İnsan formalaşması yolunda müxtəlif mərhələlərdən keçir. İnsan zamanla özünüdərək etdikcə özünə inam hissi, özünü başqalarından aşağı görməmə və onu başqalarından fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətləri formalaşır. “Kimlik” və “Özünəməxsusluq” fərdin bilik, bacarıq, inam və tarixinin birləşməsinin uyğun təcəssümüdür. Bu sərbəst olaraq insanlar, fikirlər, iş dəyərlər və ideologiyalar haqqında seçim və qərar vermək deməkdir [2]. Öz həqiqi “mən” və “kimliy”ini tapmağın ən əsas yolu hər bir fərdin öz fiziki xüsusiyyətlərini, onu başqalarından fərqləndirən keyfiyyətlərini və həyatda tutduğu mövqeyi dərk və qəbul etməsidir.

İnsanın bir fərd olaraq özünü dərk etməsinə təsir edən amillər daimi fəlsəfə elmi tərəfindən araşdırılıb və “özünüdərək” mövzusu müəyyən dövrlərdə bir çox ölkələrin – xüsusilə istila altında olan ölkələrin ədəbiyyatının əsas başlıca mövzularından biri olmuşdur. Bədii ədəbiyyatın da əsas vəzifəsi mənəvi dərk vasitəsi olmasıdır. Bir çox xalqların, məsələn, yunanların, almanların, ingilislərin, azərbaycanlıların, kanadalıların milli-etnik özünüdərək də daha çox dərəcədə bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır. Bədii əsərlərdə insan amili və onun milli və mənəvi özünüdərək etməsi ən uyğun şəkildə ifadə edilir. Tarixi, mədəni və ideoloji şərait insanların öz ölkələrində yad və tənha hiss etməsinə səbəb olur ki, daxillərində olan ziddiyyət onlara öz həqiqi kimliklərini axtarmağa vadar edir. Coulls yazır: “İnsanın özünüdərək etməsi, həqiqi kimliyini tapması anadangəlmə xüsusiyyətdən çox çoxmərhələli dinamik prosesdir” [1, s.178]. Özünüdərək və xarakterlərin öz həqiqi kimlikləri uğrunda mübarizəsi demək olar ki, bütün ədəbiyyat nümunələ-

rində öz əksini tapmışdır. Bu mövzu oxuyuculara insanların kim olduqları və nə etmək istədikləri barədə ziddiyyətli fikirlərlə dolu düşüncə tərzini başa düşməyə kömək edir.

Müxtəlif mədəniyyətlərin hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə “mən”i formalaşdırmaq daha çətinidir. Kanada – məhz haqqında danışdığımız istila nəticəsində müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında öz milli-mənəvi dəyərlərini tapmaqda çətinlik çəkən ölkələrdəndir. Kanada yazıçılarının yazdığı əsərlərin əsas ümumiləşdirici cəhəti baş qəhrəmanların özünüdərək etməsi uğrunda apardıqları mübarizə idi. Hansı janrdan yazılmasından asılı olmayaraq öz əsərləri vasitəsilə hər bir kanadalının “kimlik” axtarışında olduğu və özünəməxsus “mən” formalaşdırmaq istədiyi nümayiş etdirilir. Kanada milli mənlilik şüurunun formalaşması uzun sürən bir prosesdir, çünki həm regional, həm də milli kimliklər daimi dəyişilir. Kanada əhalisinin multikultural olması və dəyişkən təbiəti yaşından və hansı ölkədən olmasından asılı olmayaraq bütün kanadalıların paylaşa biləcəyi ümumi milli mənlilik şüurunun formalaşmasını çətinləşdirir.

Kanada milli-mənəvi kimliyi kanadalıları dünyadakı başqa mədəniyyətlərdən və xalqlardan fərqləndirən, onu xarakterizə edən xüsusiyyətlər deməkdir. Kanada kimliyinə olan ilkin təsir 17-ci əsrin əvvəllərindən başlayaraq fransızların Akadiya və St. Laurens vadisinə, ingilis və şotlandların Nyu Foundləndə gəlməsi ilə başlayır. Britaniya və Fransa mədəniyyətlərinin dominantlığı Kanadada milli-mənəvi şüurun formalaşmasını ləngitdi. XX əsrdə Britaniya ilə mədəni və siyasi əlaqələrin tədricən genişlənməsi ilə ölkəyə Avropa, Asiya, Afrika və Qara dəniz sahillərindən gələn yadellilər Kanada milli-mənəvi kimliyini formalaşdırır ki, bu proses külli miqdarda immiqrantların ölkəyə axını ilə bu günə kimi davam edir və ölkəni multikultural bir cəmiyyətə çevrilməsinə səbəb olur. Bugün Kanada çoxlu sayda millətlərin və mədəniyyətlərin birləşdiyi və qanunla multikulturallığın dəstəkləndiyi bir ölkədir.

Kanadada “kimlik” mövzusunda bir sıra tətqiqatlar aparılmış və əsərlər yazılmışdır. Lakin “kimlik” məfhumu altında sosial kimlik, irqi kimlik, mədəni kimlik, etnik və mənəvi kimlik birləşdirilir. Kanadanın sürətlə dəyişən demoqrafik quruluşu və yetkin bir millət kimi özünü dərk etməsi sayəsində “kimlik” mövzusunda aparılmış hərtərəfli tətqiqatlar istər alimlər, tələbələr istərsə də müxtəlif dövlət orqanları üçün əhəmiyyətlidir. Bu sahədə isə ədəbiyyatın rolu əvəzolunmazdır.

Şimali və Cənubi Amerika materiklərində ən böyük ölkə, ABŞ-la arasındakı ən uzun sərhədin olmasına, multikultural və ən çox əcnəbi qəbul edən ölkələr siyahısına başçılıq etməsinə, həm ingilis, həm də fransız dilinin rəsmi dili olmasına baxmayaraq Kanada əsrlərlə Britaniya ilə münasibətlərini davam etdirir. Britaniyanın əsarəti altında olan 50 dövlətdən heç birində Kanadada olduğu kimi Britaniya izlərinə rastlamaq olmaz. İngilis məşhurlarının adını daşıyan çoxlu yollar, parklar, şəhərlər və binalar var. Kanada əslində rəsmi olaraq ikidilli dövlətdir ki, fransız və ingilis dili rəsmi dil sayılır. Müasir Kanadanın 13 federal əyalətinin yalnız birində Quebecdə fransız dili rəsmi dildir, qalan bütün yerlərdə ingilis dili yalnız rəsmi ünsiyyət vasitəsi deyil, həmçinin bütün növ ünsiyyət formalarında istifadə olunur. Hətta fransız dilinin istifadə olunduğu Quebec və Nyu Brunsvikdə in-

gilis dili ünsiyyət üçün daha rahat olduğundan immiqrantlar arasında getdikcə məşhurlaşır.

Kanada tarixində əsərə dövründə ədəbiyyat sahəsində ingilis ədəbiyyatının təsiri açıq-aşkar və davamlı idi. XVIII və XIX əsr bütün sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyat və incəsənət sahəsində də Britaniya hegemonluğunun təsiri hiss olunurdu. Kanadalı yazıçılar, oxucular və tənqidçilər Böyük Britaniyada yazılan əsərlərin təsiri altına düşürdülər. Həmin dövrdə Kanadada yazılan əsərlər ingilis ədəbiyyatındakı tendensiyanı təqlid edirdi. Artıq 19-cu əsrin son onilliklərində, “İttifaq dövrü” adlanan bir dövrdə, kanadalılar bütün sahələrdə xüsusilə ədəbiyyat və incəsənət sahəsində özünəməxsusluğun – yalnız Kanada xalqına məxsus xüsusiyyətlərin olmasının vacibliyini dərk etdilər.

Böyük əraziyə, e l ə c ə d ə tükənməz təbii sərvətlərə məxsusluqdan ilhamlanaraq kanadalılar milli-mənəvi şüuru inkişaf etdirməyə başladılar.

“Never before had Canadians been as ready as these first three decades after Confederation to welcome a native literary movement, and this public responsiveness undoubtedly had something to do with the marked increase in the quantity and quality of literature during the period” [1, s.36].

“Əvvəllər heç bir zaman kanadalılar son onilliklərdə olduğu kimi yerli ədəbi hərəkatı formalaşdırmağa hazır olmamışdılar və bu hərəkat dövr ərzində ədəbiyyatın keyfiyyəti və kəmiyyətində hiss olunacaq dərəcədə artıma səbəb olur”.

XX əsrdən başlayaraq ölkədə Amerikanın təsiri hiss olunmağa başladı. Bütün əsr boyu hər iki ədəbi forma mübarizə apardılar. Amerikanlar hətta istər mövzuna, istərsə də yazı formasına görə Britaniya və Avropa ənənələrindən fərqli “Amerikan” ədəbi ənənəsini qurmağa nail oldular.

“XX əsrin əvvəllərində yazıçılar və tənqidçilər həqiqi Kanada ədəbiyyatının olub – olmadığını araşdırır və milli-mənəvi özünü dərk prosesi 1950-ci illərin sonlarında başlayır. Beynəlxalq müstəvidə Kanada bir tərəfdən Böyük Britaniyanın ənənəvi modelinin təsirinə, digər tərəfdən isə ABŞ-ın mədəni, iqtisadi və siyasi təsirinə məruz qaldığından mədəni və ədəbi sahədə özünəməxsus mədəni elementlərin inkişafı ləngiyirdi. ABŞ-dan fərqli olaraq Kanada İngilis Kanadası və Quebec kimi ikili olduğundan bütün millətə tam halında aid edə bilinəcək ədəbi nümunələr tapmaq çətin idi” [4, s.291].

1963-68-ci illərdə Lester B. Pearson, 1968-79-cu illərdə isə Pierre Trudeau-nun baş nazir olduqları vaxtlarda Kanada bir ölkə olaraq özünü dərk etməyə başlamış, öz milli-mənlik şüurunu formalaşdırmış və özü sərbəst şəkildə qərarlar vermişdi. Kanada ədəbiyyatında da “özünüdərk”, “mənlik şüuru” mövzusu bu illərdən başlayır. Kanada milli-mənəvi şüurunun formalaşmasında siyasi və sosial liderlərdən çox ədəbi xadimlər böyük rol oynayır. Artıq ədəbi nümayəndələr özlərini müəyyənləşdirəcək kanadalılara məxsus kimliyin formalaşdırılmasının vacibliyini başa düşürdülər. Bu dövr Marqaret Etvud, Elis Manro, Maykl Ondaaji və Northop Fryenin ədəbi yaradıcılıqları ilə formalaşır. Amerika ədəbiyyatında əsasən müharibə və patriotizm mövzuları işləndiyi zaman və Britaniya və Fransa kimi dövlətlərin Kanada üzərində olan təsirlərindən çox özləri ilə maraqlandıqı zaman kanadalı yazarlar və tənqidçilər müstəqillik, inkişaf və çiçəklənmədən həzz alırdılar. Daha önəmli yazıçılar bu dövrü yalnız milli özünü dərk üçün deyil,

həmçinin bütün dünyada kanadalı kimliyini tanımaq üçün yeni mövzuların araşdırılması və yazılması üçün ən uyğun zaman kimi dəyərləndirildilər. 1960-cı illərdən başlayaraq ədəbiyyatda da formalaşmağa başlamış milli mənəvi özünüdərk prosesi hiss olunurdu.

Artıq özgüvənli və həqiqi kimliyini tapmış Kanada yeni mərhələyə qədəm qoymuşdu. Bu sahədə ən çox rolu olan isə tənqidçi və ədəbi nəzəriyyəçi Nortrop Fraydır. Onun “Anatomy of Criticism” (“Tənqidin anatomiyası”) əsəri çiçəklənmə dövrünün ən önəmli əsəri hesab olunurdu. Bu əsər açıq-aşkar kanadalıların özlərini kəşf etmək səyini nümayiş etdirir, həmçinin Britaniya, Avropa və ABŞ-ın təsirindən tamamilə azad ədəbi standartlar və əvəzolunmaz ideyalar təqdim edir [1]. Bu dövrü xarakterizə edən yazıçılardan olan Robertson Devis (1913-1995) və Mordecai Rixler (1931-2001) xalqın özünüdərk prosesinə əsərləri ilə töhfə vermişlər. Robertson Devis üç ardıcıl əsəri birləşdirən trilogiyanın müəllifidir. Bu əsərlər milli mənlik şüurunun formalaşmasını, bir kanadalı kimi özünüdərk etməni əks etdirir. Maraqlıdır ki, təsvir edilmiş hadisələr ilk əvvəl Kanadanın təcrid olunmuş kəndindən başlayır, intellektual və akademik zənginliyi xüsusilə vurğulanmış sürətlə böyüyən Toronto şəhərində davam edir və digərlərinə tamamilə zidd olan Avropada tamamlanır. Avropa deyərək yalnız Britaniya deyil, həm də Fransa nəzərdə tutulduğu halda ABŞ demək olar əsas yer kimi qeyd olunmur. Onun şah əsəri sayılan “Fifth Business” (1970) simboлизм, daxili monoloq, və özünü dərk etmə kimi cəhətləri özündə birləşdirən əsər hesab olunur. Bu dövrdə Kanada ədəbiyyatında realizm, romantizm, strukturalizm və başqa mövzular dominant olduğu halda Amerika ədəbiyyatında müharibə, elm, iqtisadiyyat və qloballaşma əsas mövzu idi.

Bu dövrdə Kanada yazıçıları öz daxili aləmlərini araşdırır və həqiqi kimliklərini üzə çıxarırdılar. Daxili aləmə səyahət onlara öz zəifliklərini xüsusilə əsərə dövrünün təsirindən yaxud daxili boşluqlarının fərqi olmaqdan yaranan daxili qorxu və qarabasmalarını aşkara çıxartmağa imkan verdi. Bu izah edilə bilinməyən qorxu və komplekslər onların xüsusilə diqqətli olmasına səbəb olurdu. Nortrop Fray bunu “Qarnizon təfəkkürü” adlandırır ki, sonradan bu ifadə Marqaret Etvud tərəfindən daha da dərindən araşdırılmış və genişləndirilmişdi. Məhz bu ifadənin dərindən araşdırılması məqsədi ilə bütün yazıçıların birgə fəaliyyəti üçün Etvud 1976-cı ildə Kanada Yazıçılar Birliyi yaradır. Bu birlikdə Pierre Ber-ton, Marqaret Laurens, Graeme Gibson və Devid Yunq iştirak edirdilər.

Kanadalı müəlliflərin yazdığı əsərlərin bir çoxunda özünü dərk etmək və öz mövcudluğunu, daxili mənini sübut etmək mövzusu işlənmişdir. Kanada ədəbiyyatının baş qəhrəmanlarının əksəriyyəti böyük şirkətlərdə, banklarda, təbii fəlakətlər zamanı çətinliklərlə mübarizə aparmalı olan adi insanlardır. Əsərlərdəki başqa mövzu isə şəhər və kənd həyatının müqayisəsi və kənddə böyümüş xarakterlərin daha zəngin daxili aləmə malik olmalarıdır. Kanadalılar demokratiya, azadlıq və tolerantlıq kimi ənənəvi xüsusiyyətlərinə dəyər verirlər. Bütün kanadalılar üçün vacib olan dəyərlər və hüquqlardan başqa hamının mənşəyindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək kimi məsuliyyəti var. Beləliklə, ədəbi bədii fikrin rolu hər bir xalqın milli inkişafında, özünü dərk etməsində danılmazdır. Böyük fəlsəfi fikir məktəbləri olan bir çox xalqların milli etnik

özünüdərki və özünüətsdiqi daha çox dərəcədə bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır. Cəmiyyətin hər bir nümayəndəsinin həm fərdi, həm də milli- etnik özünüdərki cəmiyyətin özünəməxsus xüsusiyyətlər qazanmasına səbəb olur. Bugünkü yazıçıların əksəriyyəti kanadalı kimliyinin bütün dünyada tanınması üçün həqiqi Kanada incəsənəti və ədəbiyyatının yaranmasının vacibliyini başa düşürlər.

Ədəbiyyat

1. "Anatomy of Criticism", Wikipedia. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Anatomy_of_Criticism
2. Desmond P. Creative Writing in Canada. Toronto: McGraw-Hill, 1961.
3. Florian Coulmas. Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices. Cambridge University, 2013.
4. Nischik R.M. History of Literature in Canada: English Canadian and French-Canadian. Rochester, NY: Camden House, 2008.
5. Penuel, W. R., & Wertsch, J. V. Dynamics of negation in the identity politics of cultural self. Culture and Psychology. 1995.
6. Rummens J. Personal Identity and Social Structure in Sint Maartin/Saint Martin: A Plural Identities Approach. York University, 1993.

Summary

An Overview on Self – identity in Canadian Literature

In spite of being exceptionally rich in land and resources, Canada has been struggling since long for establishing its social and cultural identity. The role of literature in this struggle is undeniable. Canadian literature – written both in French and English languages – has developed after World War II. Since that time, the literature depicts Canadians' self-identity. Literary authors and critics have been at the fore-front in asserting their literary identity as a nation. Canadian literature prospered with Robertson Davies, Mordecai Richler and Maris Gallant's works, but it reached to its top level thanks to female writers like Margaret Laurence, Margaret Atwood, and Alice Munro. Canadian literature is well-known in the world literature thanks to them. These authors display their anxiety about women's role in patriarchal society and about Canadian identity. Not depending on the genre, the common feature for all works written in Canada is self-identity and struggle.

Резюме

Обзор самосознания в канадской литературе

Несмотря на природные ресурсы и плодородные земли, Канада всегда вела борьбу за формирование социальной и культурной собственности. В этой борьбе роль литературы была незаменима. Канадская литература- включая англоязычную и французскоязычную литературу, стала развиваться после второй мировой войны. С тех пор литература, которой принадлежала двойная культура, показала национально - собственный разум народа. Канадское художественное издание в 1960-70 годы расцвела с произведениями Робертсон Девиса, М.Рихлера, Мариса Голанда. Но с произведениями таких писательниц как Маргарет Этвуд, Маргарет Лауренс, Алис Мунро стала ещё плодотворнее и занимала своеобразное место. Эти писатели в своих произведениях стали показать женскую позицию в обществе и беспокойстве за национально-нравственную личность в Канаде. Главная обобщённая сторона произведений канадских писателей была борьба героинь за самосознание себя. В статье делается заключение, что несмотря на жанр, писатели с помощью своих произведений показывали, что каждая канадка искала свою "личность" и своеобразное формирование "я".